

УДК 811. 161. 2. 367

СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ЛОКАТИВІВ З АТРИБУТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Ярослава СВЕНТУХ

*Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова,
кафедра української мови,
вул. Тургенівська, 8/ 14, ауд. 7.7, Київ, Україна,
тел.: +380 (044) 4863931*

Розглянуто різні класифікації локативних синтаксем. Проаналізовано погляди мовознавців на семантичні різновиди локативної синтаксеми. Подано класифікацію локативів з атрибутивним значенням, виражених прийменниково-іменниковими конструкціями.

Ключові слова: локативна синтаксема з атрибутивним значенням, статична локалізація, динамічна локалізація, контактна локалізація, дистантна локалізація, локатив, що вказує на вихідний пункт руху, локатив, що вказує на кінцевий пункт руху, локатив, що вказує шлях руху.

Простір як позамовна категорія наділений певними ознаками. Такі його ознаки, як здатність об'єктів бути протяжними, займати місце серед інших об'єктів, розташовуватися один щодо іншого, межувати з іншими об'єктами, утворюють позамовну категорію локативності. У дисертаційному дослідженні М. Степаненко зазначає, що позамовна категорія локативності знаходить відображення в мові, і з лінгвістичного погляду вона кваліфікується як семантико-синтаксична категорія, що об'єднує всі різновиди просторового значення [11, с. 6]. Семантико-синтаксична категорія локативності представлена граемою локативної синтаксеми, яка поділяється на декілька.

У семантико-синтаксичній структурі речення є локативні синтаксеми, які характеризуються синкретичною семантикою. Особливістю локативних компонентів синкретичної семантики є те, що, потенційно не призначені виражати атрибутивні відношення, вони можуть виконувати ознакову функцію.

Учені знаходять різні підходи до вивчення синтаксем та їх класифікації (І. Вихованець, М. Степаненко, М. Мірченко, О. Митрофанова, Л. Іванова та ін.), проте у тих мовознавчих дослідженнях поки що немає класифікації локативів з атрибутивною семантикою. Тому у статті є спроба авторської класифікації таких синтаксем. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб розглянувши і проаналізувавши відомі вже класифікації локативних синтаксем, на їх основі створити авторську диференціацію локативів з атрибутивним значенням.

Об'єктом дослідження послужили локативні синтаксеми з атрибутивним значенням.

Предметом безпосереднього аналізу є структурно-семантичні різновиди локативних синтаксем з відтінком атрибутивності. У статті розглянуто ті локативи, які у структурі іменниково-іменникових словосполучень, виражені прийменниково-відмінковими формами.

Мета цього дослідження полягає у класифікації локативних синтаксем з атрибутивною семантикою.

У статті проаналізовано уже відомі в українському синтаксисі класифікації локативних синтаксем і їх на основі створено авторський варіант класифікації локативів з атрибутивною семантикою

Для дослідження були залучені реченнєві конструкції, дібрані з творів художньої літератури. Основним методом їх дослідження є описовий.

Характеристика різновидів просторового значення або семантичних варіантів локативних синтаксем як центральних у варіантній структурі локативів спирається на поняття простору, що є тривимірним (об'ємним), хоча залежно від потреб, вимог комунікації й особливостей реальної дійсності різні вербальні форми можуть актуалізувати не всю глибину просторового виміру. Такий своєрідний просторовий вимір, зазначає у кандидатській дисертації В. Коломийцева, дає змогу поряд із об'ємом акцентувати певний бік просторової ознаки – площину, точку. Локалізаційні типи прийменниково-іменникових синтаксем пов'язуються з питомою ознакою просторовості – модусом просторового виміру: об'ємним, площинним (поверхневим) чи точковим (лінійним), наприклад: *вийди з води, майстрував на подвір'ї, сиділи попід стіною* [8, с. 8].

Суттєву роль у розмежуванні різних семантичних варіантів просторового значення відіграють, на думку мовознавців (З. Іваненко [5, 6], І. Вихованця [3], О. Безпояско [1], К. Городенської [1], В. Русанівського [1]), просторові прийменники, які І. Вихованець називає просторовими постфіксами. На його думку, просторові постфікси статичної локалізації відповідно до центральної семантичної ознаки членуються на контактні і дистантні. Контактні постфікси становлять невелику групу (*в, всередині, на, зверху, поверх, посеред, серед*) і зумовлюють поєднання постфіксальних локативних дієслів з місцевим або родовим відмінком [2, с. 131]. Ці постфікси диференціюють просторове значення, передаючи значення внутрішнього контакту або контакту з поверхнею предмета.

На противагу контактним постфіксам дистантні статичні постфікси у значеннєвому і кількісному плані значно розгалуженіші. Можна виділити п'ять видів дистантної локалізації щодо просторового орієнтира: 1) загальну дистантну локалізацію; 2) локалізацію за ознакою близькості; 3) локалізацію по колу; 4) локалізацію між просторовими орієнтирами; 5) локалізацію щодо горизонтальної або вертикальної осі [2, с. 131]. Цю класифікацію можна застосувати до локативних синтаксем.

Інші класифікації не мають принципової відмінності від класифікації, яку запропонував І. Вихованець. У кандидатській дисертації О. Митрофанова виділяє динамічні локативні і статичні локативні синтаксеми. Вона звертає увагу на те, що семантико-синтаксична валентність предикатів руху прогнозує зв'язок з динамічними локативними синтаксемами, які членуються на три різновиди: 1) локативні синтаксеми у значенні вихідного пункту руху; 2) локативні синтаксеми у значенні кінцевого пункту руху; 3) локативні синтаксеми на позначення шляху руху [9, с. 7].

У дисертації Л. Іванової розглянуто правобічну локативну субстанційну синтаксему статичного типу [7, с. 9]. Проте вона не подає чіткої класифікації локативних синтаксем, а лише виділяє різні типи правобічної субстанційної синтаксеми, серед яких локативні синтаксеми, що встановлюють початковий та кінцевий пункти руху й шлях руху [7, с. 12].

На доцільності об'ємно-площинно-точкової семантичної класифікації локативних одиниць наголошує В. Коломийцева, аналізуючи комбінаторні варіанти локативних синтаксем [8, с. 8–9].

Детальнішу класифікацію і характеристику локативних синтаксем пропонує в докторській дисертації «Синтаксичні категорії речення» М. Мірченко. Враховуючи те, що підкатегорія локативності підпорядкована надкатегорії субстанціальності, він зазначає, що ця категорія вказує на статичні й динамічні просторові характеристики предметів, їхню контактну чи дистантну локалізацію. Вона охоплює дві категорії – категорію статичної локалізації і категорію динамічної локалізації з їхнім подальшим грамамним членуванням. Категорію статичної локалізації формують: а) грамема контактної статичної локалізації; б) грамема дистантної статичної локалізації. Категорію динамічної локалізації утворюють: а) грамема контактного вихідного пункту руху; б) грамема дистантного вихідного пункту руху; в) грамема контактного кінцевого пункту руху; г) грамема дистантного кінцевого пункту руху; г) грамема контактного шляху руху; д) грамема дистантного шляху руху [10, с. 18–19].

Категорія локативності на семантико-синтаксичному рівні становить складне явище, якому властива, з одного боку, значеннева поліфункціональність (широта виявів диференційованих значень), а з другого – формально-граматична різноманітність (широта діапазону конкретних репрезентантів трьох основних планів змісту – «місце реалізації процесуальної ознаки», «напрямок реалізації процесуальної ознаки: вихідний пункт руху або кінцевий пункт руху», «шлях реалізації процесуальної ознаки» – і виділюваних у їхньому складі різноманітних конкретних значень). М. Степаненко пропонує 20 структурних субмоделей речень з локативним елементом. До розряду речень полісемантичного типу належать конструкції, в яких локативний елемент має такі семантичні варіанти: «Напрямок руху з меж локативного орієнтира [ЛО]»; «Напрямок руху з поверхні ЛО»; «Напрямок руху з боку ЛО»; «Напрямок руху з внутрішніх меж простору, що являє собою отвір»; «Напрямок руху від межі ЛО»; «Напрямок руху з меж ЛО»; «Напрямок руху від ЛО з обов'язковою контактною локалізацією»; «Напрямок руху з боку ЛО»; «Напрямок руху з-за меж ЛО»; «Напрямок руху з протилежного або зворотного боку ЛО»; «Напрямок руху від ЛО, що являє собою об'єкт діяльності»; «Напрямок руху з-за меж ЛО»; «Напрямок руху з протилежного або зворотного боку ЛО»; «Напрямок руху з простору вище від ЛО»; «Напрямок руху з боку ЛО»; «Напрямок руху з простору нижче від ЛО»; «Напрямок руху з боку ЛО» [11, с. 10–13].

При подальшому аналізі семантичних типів локативно-атрибутивних компонентів враховано погляди З. Іваненко, І. Вихованця, О. Безпояско на прийменниково-іменникові конструкції та роль у них просторових прийменників. Як зазначає І. Вихованець, «у сполуках напрямку семантичне навантаження мають обидва складники прийменниково-відмінкової форми: прийменники окреслюють контактну або неконтактну локалізацію, відмінки надають прийменниково-відмінковій формі динамічного значення» [3, с. 209].

Поділ локативних структур зі значенням атрибутивності на семантичні групи здійснюється з урахуванням семантичної структури просторових прийменників, у якій «закладено їх інваріантні ознаки, що коригують застосування відповідного просторового прийменника в мовленні» [3, с. 211].

Зважаючи на те, що локативи з атрибутивною семантикою є лише окремою частиною локативних синтаксем взагалі, на основі розглянутих класифікацій було створено авторську класифікацію локативно-атрибутивних компонентів. Такі елементи семантико-синтаксичної структури речення пропонуємо поділити на дві групи: 1) ка-

тегорія статичної локалізації; 2) категорія динамічної локалізації з подальшим їх членуванням на підгрупи. Категорія статичної локалізації охоплює: а) грамеми контактної статичної локалізації; б) грамеми дистантної статичної локалізації. Категорію динамічної локалізації утворюють: а) грамема вихідного пункту руху; б) грамема кінцевого пункту руху; в) грамема шляху руху.

Одиниці, що репрезентують у реченнях статичну локалізацію, мають відношення до предмета, що в позамовній дійсності в певний період часу перебуває у спокої в тій чи іншій частині простору. Локативно-атрибутивні синтаксеми, що передають **контактну статичну локалізацію** вказують на те, що дія стосується якоїсь частини простору безпосередньо, відбуваються в межах якогось конкретного просторового орієнтира, наприклад: «*Так малий льох в Суботові Москва розкопала!*» (Т. Шевченко); «*В душі глибока павза*» (І. Франко); «*Посеред площі величезна будова, ще не скінчена: колонади, подекуди ще без капітелів, але поставлені по виразному плану, мури з барвистими малюнками, ще пократовані сіткою помічних ліній, велетенські постаті богів з невикінченими емблемами на головах, а й декотрі й зовсім ще без голів*» (Леся Українка); «*Тільки гук і відгук у гаю!*» (А. Малишко); «*Було очевидно: страх у його душі також не марниця*» (В. Шевчук). Відповідно до поглядів І. Вихованця про прийменникову систему української мови та аналізу реченневих конструкцій впливає висновок про те, що саме прийменники виступають диференціюючими елементами у разі розрізнення видів просторового значення. За допомогою прийменників у наведених прикладах передано значення внутрішнього контакту (*у душі, у гаю*), контакту з поверхнею предмета (*на головах*).

Локативні синтаксеми **дистантної статичної локалізації** передають відсутність безпосереднього контакту із предметом за допомогою прийменників, які уточнюють дистантну щодо просторового орієнтира локалізацію на горизонталі або вертикалі: «*Як той явір над водою, Степан похилився, Щирі сльози козацькії В серці запеклися, Мов у печлі*» (Т. Шевченко); «*Анна: Товкла чолом о кам'яні сходи при церкві, слізьми плити вмивала – нічого не помагає*» (І. Франко); «*Чутно тихий стук і шелепотіння над стелею*» (Леся Українка); «*Чому, сказати, й сам не знаю, Живе у серці стільки літ Ота стежина в нашім краю, Одним одна біля воріт*» (А. Малишко); «*Горе безпритульним і мандрованим – вони ж бо, як той горох при дорозі*» (В. Шевчук). Локативна синтаксема у цих реченневих конструкціях передає локалізацію за межами просторового орієнтира. Це значення диференціюється на декілька часткових значень: розміщення над просторовим орієнтиром (*над стелею*), розміщення біля просторового орієнтира (*біля воріт, при дорозі, при церкві*).

Динамічна локалізація передбачає певний рух стосовно просторового орієнтира. Цей рух може мати різну спрямованість, тому пропонується розглянути три групи локативів з атрибутивною семантикою, що репрезентують динамічні відношення: 1) локативи, які вказують на вихідний пункт руху, 2) локативи, що вказують на кінцевий пункт руху, 3) локативи, що описують шлях руху.

Локативи, які вказують **на вихідний пункт руху**, передбачають, що в позамовній дійсності з меж просторового орієнтира здійснюється рух, наприклад: «*А діточкам черевики, Фіг та винограду, А всім вкупі червоного Вина з Царєграду, Відер зтрос у барилі, І кав'яру з Дону – Всього везе, та не знає, Що діється дома!*» (Т. Шевченко); «*Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?*» (І. Франко); «*Гриміло слово, мов потік*

весняний, мов божий грім з небес...» (Леся Українка); «Вороння почалась годівля, І Див злітає на годівлю, Я за синів своїх з **Путівля** Ворожі орди спопелю Огнем смертельним» (А. Малишко); «– Хмизина з напівгнилого **тину**, – сказав я, – не складає людського майна» (В. Шевчук). У цій семантичній групі приєменники уточнюють різну локалізацію вихідного пункту руху, а форма родового відмінка як єдиний засіб у цій функції передає динамічне значення віддалення. Приєменники слугують визначниками вихідної точки, розташованої в межах просторового орієнтира: всередині предмета, на поверхні предмета. У наведених реченнях розглянуто єдине значення «вихідний пункт руху», яке може виступати родовим щодо інших локативно-директивних значень.

Є локативи, що вказують на **кінцевий пункт руху**. Цей різновид синтаксем виступає у мові репрезентантом позамовного руху до просторового орієнтира, наприклад: «Аж панича вже одвезли У школу в **Київ**» (Т. Шевченко); «Зима чи літо, дощ, сніг чи погода, Мороз чи спека, на годину в добу Женуть дозорці в'язнів, мов худобу, По черзі на прохід **до огорода**» (І. Франко); «Конрад: Ладнуйте, мамо, нам харчі в **дорогу**» (Леся Українка); «Запалали вогні за далекою синьою неба, Самольоти гудуть, бо **на захід фронти і фронти**» (А. Малишко); «– Призначення **на службу**, ваше благородіє» (В. Шевчук). У приєменниково-відмінкових локативних конструкціях з атрибутивним значенням передано рух у середину предмета, рух на поверхню предмета, рух до зовнішніх меж просторового орієнтира. Проте при подальшому аналізі виникає декілька значень, які конкретизують семантичну структуру «напряму руху: кінцевий пункт руху» [11, с. 17], серед них можна виділити такі: 1) «напряму руху в межі ЛО» і «напряму руху у внутрішні межі ЛО, що являє собою отвір», 2) «напряму руху всередину ЛО» і «напряму руху в умовну середину ЛО», 3) «напряму руху в бік ЛО» і «напряму руху в передній бік ЛО», «напряму руху в який-небудь бік ЛО».

Виділяється група локативних одиниць, що описує **шлях руху**. Такі форми частково пов'язані з локативами зі значенням статичної локалізації. Локативи на позначення шляху руху поєднують у своєму значенні основне семантичне протиставлення контактність-дистантність з додатковою ознакою – динамічність. Вони репрезентують у мові позамовне значення руху певним просторовим орієнтиром, наприклад: «На ріках **круг Вавилон**, Під вербами, в полі Сиділи ми і плакали В далекій неволі; І на вербах повішали Органи глухії, І нам стали сміятися Едомляни злії: “Розкажіть нам пісню вашу, Може, й ми заплачем..”» (Т. Шевченко); «І лунав її рев, мов **крутіж** – Гурган **по долині**» (І. Франко); «Берег **понад озером** Гадаринським» (Леся Українка); «Тихий крик **понад** древною **Коднею**, Над Посуллям не грози, а кров» (А. Малишко); «Тук-тук-тук! – моє серце гупало в такт того безнастанного постукування **по стіні**» (В. Шевчук). Єдине значення «шляху руху» у таких локативних синтаксемах може диференціюватися на декілька часткових значень: векторний рух (*по стіні*), тобто спрямований у певний бік, рух по колу або навколо просторового орієнтира (*круг Вавилон*), рух усередині локативного орієнтира (*по долині*) тощо.

Поява різних семантичних груп локативів з атрибутивною семантикою зумовлена насамперед значенням приєменників, які виступають основним критерієм виділення часткових значень цих синтаксем. Тому кожна з розглянутих груп допускає подальшу внутрішньоструктурну градацію.

У лінгвістичних працях подано різні класифікації власне локативів, але окремо не виділені локативи з семантичним відтінком атрибутивності. Фактичний матеріал дає підстави розглядати їх окремо і, зважаючи на різні значеннєві відтінки, подати окрему семантичну класифікацію: локативи статичної локалізації з поділом на контактну і дистантну, локативи динамічної локалізації з поділом на локативи, що називають вихідний пункт руху, кінцевий пункт руху та шлях руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Безпояско О. К.* Граматика української мови : морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993
2. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 220 с.
3. *Вихованець І. Р.* Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – 286 с.
4. *Дудик П. С.* Словосполучення в українській мові / П. С. Дудик. – К. : АЗСУ, 1998. – 132 с.
5. *Іваненко З. І.* Прийменникові конструкції зі значенням місця в сучасній українській мові : навч. посібник / З. І. Іваненко. – Чернівці, 1974. – 69 с.
6. *Іваненко З. І.* Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. – К. : Вища школа, 1981. – 143 с.
7. *Іванова Л. Л.* Семантико-синтаксична структура речень із дистрибутивними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Л. Іванова. – К., 2007. – 20 с.
8. *Коломийцева В. В.* Варіантна структура локативних синтаксем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Коломийцева. – К., 2007. – 18 с.
9. *Митрофанова О. Г.* Семантико-синтаксична структура речень із дієслівними предикатами руху і переміщення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Митрофанова. – К., 2007. – 20 с.
10. *Марченко М. В.* Синтаксичні категорії речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Мірченко. – К., 2002. – 36 с.
11. *Степаненко М. І.* Семантична і формально-граматична структура речення із просторовими поширювачами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. І. Степаненко. – К., 2004. – 40 с.

Стаття надійшла до редколегії 31.03.2011

Прийнята до друку 5.04.2011

SEMANTIC CLASSIFICATION OF LOCATIVE WITH ATTRIBUTIVE VALUE

Jaroslava SVENTUH

*National Pedagogical University named after Mikhail Dragomanov,
chair of Ukrainian language,
Str., Turgenevskaya 14, r. 7.7, Kiev, Ukraine,
tel. +380 (44) 4863931*

The article deals different classifications locative syntaxems. Analyzes the different views on the semantic types of locative syntaxems. Served classification lokativs with attribute values that are expressed in prepositional-case constructions.

Key words: locative syntaxem with attribute value; static localization, dynamical localization, localization of contact; localization of distant; lokatyv that indicates the starting point of the motion; lokatyv that indicates the destination of movement; lokatyv indicating that path.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ЛОКАТИВОВ С АТРИБУТИВНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ

Ярослава СВЕНТУХ

*Национальный педагогический университет имени Михаила Драгоманова,
кафедра украинского языка,
ул. Тургеневская 8/14, ауд. 7.7, Киев, Украина,
тел.: +380 (44) 4863931*

В статье рассматриваются разные классификации локативных синтаксем. Анализируются разные взгляды на семантические виды локативных синтаксем. Предлагается классификация локативов с атрибутивным значением, которые выражаются предложно-падежными формами.

Ключевые слова: локативная синтаксема с атрибутивным значением, статическая локализация, динамическая локализация, контактная локализация, дистантная локализация, локатив, обозначающий исходный пункт движения, локатив, обозначающий конечный пункт движения, локатив, обозначающий путь движения.